

ضرابخانه نایین

(معرفی دو سکه منحصر به فرد ضرب نایین مربوط به قرن چهارم هجری قمری)

احسان احمدی نایینی^۱

چکیده

مقاله حاضر به معرفی و تشریح دو نمونه سکه نایاب مربوط به ضرابخانه شهرستان نایین در دوره آل بویه می‌پردازد، این سکه‌ها در اختیار انجمن سکه‌شناسی آمریکا و دانشگاه توپینگن آلمان می‌باشند و تنها تصویری از آنها بدست آمده است و امکان مشاهده اصل سکه‌ها وجود نداشته، اهمیت بررسی این مسکوکات علاوه بر افزایش دانش سکه‌شناسی، بررسی اوضاع سیاسی و اقتصادی دوره آل بویه و مناسبات حکام آن دوره خصوصاً در مناطق مرکزی ایران، اهمیت شهر نایین در قرن چهارم هجری قمری از لحاظ آبادانی، رونق داد و ستد و اوضاع اقتصادی و سیاسی و در نهایت سندی معتبر و مهر تأییدی است بر صحت برخی از مطالب نویسندگان قدیم در باب وجه تسمیه نام شهرستان نایین و موقعیت این شهر در تقسیمات کشوری آن دوره.

مقدمه

نایین شهری تاریخی در حاشیه کویر مرکزی ایران است که تاریخ بنای اولیه آن به دوران قبل از اسلام باز می‌گردد. وجود آثاری از دوره قبل از اسلام در این شهر نظیر بنای نارنج قلعه، بنای آتشکده روستای سهیل و سپرو و گویش محلی خاص مردم نایین که ریشه پهلوی دارد به همراه نوشته‌های مورخین و جغرافیانویسان قدیم، صحت این ادعا را اثبات می‌کند.

۱. کارشناس موزه سکه بانک سپه.

به نقل از اصطخری در *مسالك و ممالک*، ایالت پارس از ایالات قدیمی ایران و محل استقرار تشکیلات اداری پادشاهان هخامنشی بود. پس از اسلام این ایالت همانند دوره ساسانیان به پنج کوره (ولایت، استان) تقسیم شد. هر کوره شامل چند ناحیه بزرگ و کوچک بود. کوره اصطخر بزرگترین و پهناورترین کوره‌های فارس بود و ناحیه یزد بزرگترین ناحیه اصطخر به شمار می‌رفت و شهرهای مهم آن یزد، نایین و فهرج بود. بیشتر پژوهشگرانی که درباره نایین بررسی و تحقیق کرده‌اند به آبادانی آن در ادوار قبل از اسلام اشاره کرده‌اند. با استقرار اسلام در بیشتر شهرهای ایران و ورود دین به نایین، شهر نایین موقعیت خود را همچون گذشته حفظ کرد و در شمار اولین مناطقی بود که دین اسلام را پذیرفت و به همین دلیل مساجد کهنی مانند مسجد سرکوجه محمدیه و مسجد علویان (مسجد جامع) در آن ساخته شد که در شمار مساجد اولیه اسلام در ایران قرار می‌گیرند.

قرن چهارم هجری قمری را می‌توان یکی از درخشان‌ترین دوران بالندگی نایین ذکر کرد. بر پایه گزارش مولف مجهول الهویه *حدود العالم* متعلق به نیمه دوم قرن چهارم هجری، نایین در آن هنگام از نعمت و آبادانی برخوردار بود. همچنین تکمیل بنای مسجد جامع نایین را که تاریخ اولیه آن از زمان عمر بن عبد العزیز اموی است (به خصوص تزئینات گچبری محراب آن را) به دوران آل بویه و در قرن چهارم هجری قمری نسبت می‌دهند. آبادانی نایین در آن دوره بی‌شک حاصل امنیت موجود و کفایت خاندان بویه بوده است؛ زیرا پادشاهان اولیه این خاندان عاقل، دادگستر و دلیر بودند و به همین سبب در اندک زمانی به تصرف قسمت بزرگی از ایران و تسلط بر مرکز خلافت اسلام توفیق یافتند. آنان اولین سلسله‌ای بودند که مذهب شیعه را رسماً ترویج کردند و درصدد برآمدند نفوذ سیاسی و دینی عباسیان را کاهش دهند. در دوره‌های تاریخی پس از اسلام ضرب سکه به نام حاکمان و خواندن خطبه در مسجد جامع هر شهر نشانه مشروعیت و تسلط حاکم بر منطقه حکومتی بود. محققین بر این عقیده‌اند که پس از اختراع خط، سکه مهم‌ترین سند تاریخی برای تحقیق و بررسی اوضاع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، هنری، مذهبی و حتی نظامی اقوام است. یکی از مستندات میزان اهمیت شهرها و پیشینه آنها در گذشته وجود ضرابخانه در آن شهر بوده است و معمولاً ضرابخانه‌ها دارای تشکیلاتی بوده و توسط حکومت مرکزی نظارت می‌شدند.

معرفی و شرح مسکوکات

با بررسی منابع سکه‌شناسی و مشاهده مسکوکات موجود، از شهرستان نایین تاکنون در دوره تاریخی آل بویه، صفویه و قاجار سکه بدست آمده است و البته این سکه‌های موجود نیز بسیار کمیاب هستند. نگارنده پس از جست‌وجوی بسیار برای دسترسی به سکه‌های ضرب نایین از موزه‌های مهم سکه ایران و حتی مکاتبه با برخی از موزه‌های خارج کشور، موفق به این امر نشدم که دلیل آن عدم وجود سکه‌های ضرابخانه نایین در این موزه‌ها و یا شاید عدم وجود سیستم مستندنگاری جامعی باشد که امکان جست‌وجوی سکه بر اساس نام ضرابخانه را به سهولت فراهم کند.

چندی پیش به همت استاد عبدالله قوچانی که از متخصصان و پژوهشگران شهیر خط و سکه‌شناسی

دوره اسلامی در ایران هستند؛ مستندات وجود دو سکه ضرب نایین از دوره آل بویه (قرن چهارم هجری قمری) بدستم رسید که این سکه‌ها نیز در ایران موجود نبوده و در اختیار دانشگاه توپینگن آلمان و انجمن سکه‌شناسی نیویورک در آمریکا می‌باشند. در ادامه این نوشتار به معرفی و شرح این دو نمونه کمیاب و ارزشمند می‌پردازیم:

348.1

353.1

348.R1

353.R1

سکه شماره ۳۵۳

۳۵۳،۱ پشت سکه

لا اله الا الله

وحده لا شریک له

رکن الدوله

ابوعلی

محمد رسول الله

المطیع لله

الامیر العدل

عضدالدوله

ابوشجاع

حاشیه: بسم الله ضرب هذا الدرهم بنائين (نایین) حاشیه: محمد رسول الله ارسله بالهدی و دین

سنه ثلث و خمسين و ثلثمائه (۳۵۳) الحق لیظهره علی الدین کله و لو کره
المشركون (سائیده شده و ناخوانا)

سکه شماره ۳۴۸

۳۴۸،۱ R روی سکه

الله
محمد رسول الله
المطیع لله
الامیر العدل عضدالدوله
ابوشجاع
د

۳۴۸،۱ پشت سکه

لا اله الا الله
وحده لا شریک له
رکن الدوله ابو علی

حاشیه: بسم الله ضرب هذا الدرهم بنائین (نایین) حاشیه: محمد رسول الله ارسله بالهدی و
سنه ثمان و اربعین و ثلثمائه (۳۴۸) دین الحق لیظهره علی الدین کله و
(دارای سائیدگی) لو کره المشركون

جنس این سکه‌ها از فلز نقره و به خط کوفی می‌باشند

شرح نوشته‌های روی سکه:

الله محمد رسول الله: این جمله از دوره عباسیان بر روی سکه‌ها باب شد و در دوره‌های بعد نیز ادامه یافت زیرا عباسیان خود را منتسب به عباس عموی پیامبر (ص) می‌دانستند. المطیع لله: نام خلیفه عباسی هم عصر حاکم آل بویه (آغاز امارت ۳۳۴ ه.ق) در دوره عباسیان (۱۳۲-۶۵۶ ه.ق) حاکمان ایرانی تحت نظر بنی‌عباس در ایران حکومت می‌کردند و برای خلیفه بغداد احترام سیاسی و مذهبی قائل بودند و با اینکه در بعضی از دوره‌ها قدرت حاکمان ایرانی از قدرت خلیفه بغداد بیشتر بوده و حتی خلیفه را نیز تعویض می‌کردند، با این حال تحت لوای مذهبی عباسیان بوده و اکثراً نام خویش را در سکه‌ها پس از نام خلیفه عباسی آورده‌اند.

الامیر العدل عضدالدوله ابوشجاع: عضدالدوله ابوشجاع از حاکمان قدرتمند دوره آل بویه و فرزند رکن‌الدین ابو علی بود، وی نخست تحت قیمومیت پدرش رکن‌الدوله به حکومت مناطق مختلف گماشته شده، از سال ۳۳۸ ه.ق حاکم فارس خوزستان و کرمان، از سال ۳۶۳ حاکم عمان و از سال ۳۶۷ حاکم بغداد. عضدالدوله از سال ۳۷۱ هجری قمری فرمانروای بزرگ خاندان آل بویه شد و در سال ۳۷۲ ه.ق نیز

درگذشت. تاریخ سکه‌های ضرابخانه نایین مربوط به زمانی است که وی حاکم فارس بوده و با نظارت پدرش در آن منطقه حکومت می‌کرده است به همین دلیل در پشت سکه نام پدرش رکن‌الدوله ابوعلی را آورده است. **حرف د یا ذ:** حرف اختصاری د یا ذ حرف اول نسبت شخص ناظر بر دارالضرب بوده است که در سکه شماره ۳۴۸ بعد از نام عضدالدوله در پایین سکه نقر شده است. همانطور که در بخش مقدمه اشاره شد از طرف حکومت مرکزی برای ضرابخانه‌ها ناظرینی انتخاب می‌شدند که معمولاً قاضی‌القضات شهر بودند و بعضاً حروف اختصاری نامشان به صورت حروف رمز بر سکه‌ها نقر می‌شد.

حاشیه روی سکه: محمد رسول الله ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله و لو کره المشرکون بعد از جمله شهادت محمد رسول الله قسمتی از آیه ۳۳ سوره توبه می‌باشد که از زمان اولین سکه‌های اسلامی در دوره اموی بر حاشیه سکه‌ها ضرب شده و در دوره‌های بعد نیز ادامه داشته است. شرح نوشته‌های پشت سکه:

لا اله الا الله وحده لا شریک له: شعار اصلی اسلام که از دوره امویان بر پشت سکه‌ها (به جای تصویر آتشدان و دو نفر نگهبان آتش در پشت سکه‌های ساسانی) نقر شده، قرار گرفته و در دوره‌های بعدی (عباسیان، طاهریان، صفاریان، سامانیان، آل بویه و ...) استمرار یافته است.

رکن‌الدوله ابوعلی: رکن‌الدوله ابوعلی الحسن (۳۲۸-۳۶۶ ه.ق) پادشاه بزرگ آل بویه و پدر عضدالدوله ابو شجاع که در سال‌های ضرب دو سکه ضرب نایین، عضدالدوله را به حکومت فارس و خوزستان و کرمان منصوب کرده است.

حاشیه پشت: بسم الله ضرب هذا الدرهم بنائین (نایین) سنه (۳۴۸ و ۳۵۳ ه.ق) نقاط زنجیره‌ای و دوابر متحدالمرکز به عنوان تزیین و جداکننده متن و حاشیه بر پشت و روی سکه به کار رفته است.

نتایج

از مقاله فوق نتایج ذیل حاصل می‌شود، لازم به ذکر است برخی از این نتایج در کتب تألیف شده قدیم مختصر اشاره‌ای به آنها شده ولی دارای سند نبوده‌اند که بررسی این سکه‌ها می‌تواند سندی دال بر صحت مطالب نویسندگانی چون اصطخری، مؤلف حدود العالم و ... باشد.

- ۱- نایین در قرن چهارم هجری قمری (دوره آل‌بویه) دارای ضرابخانه بوده است.
- ۲- در دوره مذکور نایین از نظر اقتصادی و سیاسی دارای اهمیت بوده است، زیرا ضرابخانه‌ها معمولاً در شهرهای پرجمعیت، آباد و تاثیرگذار دایر می‌شدند.
- ۳- نایین در آن دوره از نظر محصولات کشاورزی و باغی، صنایع دستی (کرباس و عبا) و صنعت و هنر سفال و کاشی دارای رونق بوده و سطح داد و ستد و تجارت در منطقه مطلوب بوده است.
- ۴- مطمئناً ارتباطی بین استحصال معادن نخلک در انارک و ضرب سکه در نایین وجود داشته است.
- ۵- با توجه به اینکه در رابطه با نام نایین و وجه تسمیه آن نظرات گوناگونی داده شده است با بررسی نام نایین بر این سکه‌ها وجه تسمیه‌ای که نایین را منتسب به نائن بن نوح بن سام بن نوح(ع) یکی از اولاد حضرت نوح می‌کند (نزهة القلوب و سفرنامه صفاءالسلطنه نایینی) صحیح‌تر به نظر می‌رسد.
- ۶- شهرستان نایین در قرن چهارم هجری قمری مانند دوره ساسانیان و اوایل اسلام جزئی از تقسیمات کشوری ناحیه یزد و کوره اصطخر بوده و به همین دلیل به نام حاکمی که در قسمت فارس و خوزستان و کرمان حکومت می‌کرده در نایین سکه ضرب زده‌اند.

منابع:

- اصطخری، ابراهیم بن محمد مسالک و ممالک، به کوشش ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۷
- بلاغی، عبد الحجه. تاریخ نایین، تهران، چاپخانه مظفری، ۱۳۶۹ ه.ق
- زامباور، ادوارد. نسب نامه خلفا و شهریاران، ترجمه جواد مشکور، تهران، خیام، ۱۳۵۶
- سجادی نایینی. سید مهدی. نائین بلده طیبه، اصفهان، کانون پژوهش، ۱۳۷۹
- سرفراز، علی اکبر، آورزمانی، فریدون. سکه های ایران، تهران، انتشارات سمت، چاپ دوم ۱۳۸۰
- سلطان‌زاده، حسین، نائین شهر هزاره‌های تاریخی، تهران، دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۷۴
- قوچانی، عبدالله. گنجینه سکه‌های نیشابور، تهران، پژوهشکده زبان و گویش سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۳